

SEMINÁRNÍ PRÁCE NA VOLITELNÝ PŘEDMĚT *ROZPAD JUGOSLÁVIE:* **Mezinárodní trestní tribunály**

Mezinárodní tribunál pro stíhání osob odpovědných za vážná porušení mezinárodního humanitárního práva spáchaná na území bývalé Jugoslávie od roku 1991 představuje důležitý mezník na cestě ke stíhání a trestání nejzávažnějších zločinů na mezinárodní úrovni. V této stati bych chtěl jednak nastínit vývoj stíhání a trestání zločinů na mezinárodní úrovni a místo Tribunálu pro bývalou Jugoslávii v tomto vývoji, jednak vést kratší úvahu nad opodstatněností a významem mezinárodních trestních tribunálů.

VÝVOJ. Mezinárodněprávní trestní odpovědnost pachatelů zločinů podle mezinárodní práva je relativně moderním institutem mezinárodního práva. Z hlediska teorie mezinárodního práva je dokladem tohoto tvrzení skutečnost, že subjektem mezinárodního práva se tu stává přímo jednotlivec (pachatel) a nikoli stát, jak je v mezinárodním právu obvyklé. Pomineme-li neúspěšný pokus stíhat některé viníky první světové války, musíme počátek vývoje spojit s Norimberským tribunálem.

Norimberský tribunál. Mezinárodní vojenský tribunál se sídlem v Norimberku zřídily dohodou vlády čtyř vítězných mocností k trestnímu řízení s hlavními válečnými zločinci evropských zemí Osy. Tento soud odsoudil a potrestal některé významné představitele a organizace nacistického Německa. Přínosem Norimberského tribunálu pro budoucí vývoj byla především formulace nejzávažnějších zločinů a zásad jejich stíhání. Statut Mezinárodního vojenského tribunálu definoval **zločiny proti míru** (*“osnování, příprava, podněcování nebo podniknutí útočné války nebo války porušující mezinárodní smlouvy, dohody nebo záruky, anebo účast na společném plánu nebo spiknutí k provedení kteréhokoli z výše uvedených činů”*), **válečné zločiny** (*“porušení zákonů války nebo válečných zvyklostí. Mezi tato porušení patří vražda, zlé nakládání nebo deportace civilního obyvatelstva z obsazeného území nebo v něm na otrocké práce, nebo pro jakýkoli jiný účel, vražda válečných zajatců nebo osob na moři nebo zlé nakládání s nimi, vraždění rukojmí, plenění veřejného nebo soukromého majetku, svévolné ničení měst a vesnic, pustošení neodůvodněné vojenskou nutností a jiné zločiny”*) a **zločiny proti lidskosti** (*“vražda, vyhlazování, zotročování, deportace nebo jiné ukrutnosti spáchané proti civilnímu obyvatelstvu před válkou nebo za války, nebo pronásledování z příčin politických, rasových či náboženských při páchání kteréhokoli zločinu spadajícího pod pravomoc Tribunálu nebo ve spojení s takovým zločinem, bez ohledu na to, zda bylo porušeno místní právo země, kde zločiny byly spáchány”*). Statut stanovil i důležitou zásadu, že úřední postavení obviněného, byť by byl i hlavou státu, není okolností zprošťující ani polehčující, a dále, že obviněného nezprošťuje odpovědnosti, jednal-li na rozkaz vlády či představeného; to však může být polehčující okolností. Vedle Norimberského tribunálu byl po druhé světové válce zřízen *ad hoc* i Mezinárodní vojenský tribunál pro Dálný Východ se sídlem v Tokiu.

Další vývoj do začátku 90. let. Norimberský a Tokijský tribunál zůstaly až do 90. let jedinými zřízenými mezinárodními soudy pro stíhání a trestání zločinů. V mezidobí ale státy uzavřely celou řadu mezinárodních úmluv, z nichž nejvýznamnější jsou Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia z roku 1948, Ženevské úmluvy na ochranu obětí válek z roku 1949, Úmluva o nepromlčitelnosti válečných zločinů a zločinů proti lidskosti z roku 1968 a Dodatkové protokoly k Ženevským úmluvám z roku 1977. Stíhání zločinů však příslušelo soudům jednotlivých států. Právní řády států vycházely vstřícně stíhání těchto zločinů a zakotvovaly zásadu universality – trestní zákony států se u nejzávažnějších zločinů vztahují i na činy cizinců spáchané v cizině (podle § 20 trestního zákona č. 140/1961 Sb. se jedná mj. o

tyto trestné činy: genocidium, používání zakázaného bojového prostředku a nedovoleného vedení boje, válečná krutost persekuce obyvatelstva, plenění v prostoru válečných operací, zneužívání mezinárodně uznávaných a státních znaků a trestný čin proti míru). Ke změně situace došlo až po skončení studené války v souvislosti s výbuchem násilí na Balkáně.

Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii. Krvavý válečný konflikt na území bývalé Jugoslávie a zločiny páchané na civilním obyvatelstvu přiměly roku 1993 Radu bezpečnosti OSN ke zřízení *Mezinárodního tribunálu pro stíhání osob odpovědných za vážná porušení mezinárodního humanitárního práva spáchaná na území bývalé Jugoslávie od roku 1991*. Tento tribunál (stejně jako podobný tribunál pro Rwandu) se v některých ohledech liší od svého poválečného předchůdce. Zatímco Norimberský tribunál byl zřízen mezinárodní smlouvou, Tribunál pro bývalou Jugoslávii vznikl na základě rozhodnutí Rady bezpečnosti podle kap. VII Charty OSN (Akce při ohrožení míru, porušení míru a činech útočných). Narozdíl od Norimberského tribunálu nemá tento tribunál charakter soudu vítězů nad poraženými, je spíše orgánem mezinárodního společenství stíhajícím zločiny na všech stranách konfliktu. Tribunál pro bývalou Jugoslávii má širší personální působnost; zatímco Norimberský tribunál stíhal pouze hlavní válečné zločince, jejichž trestné činy nelze zvlášť zeměpisně umístit, tento tribunál může stíhat veškerá vážná porušení mezinárodního humanitárního práva spáchaná na území bývalé Jugoslávie od roku 1991, přičemž má přednost před národními soudy (konkurující jurisdikce).

Statut Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii podrobně vymezuje trestné činy, k jejichž stíhání je příslušný. Rozděluje je na čtyři skupiny: a) vážná porušení Ženevských úmluv z roku 1949, b) porušení zákonů a obyčejů války, c) genocida a d) zločiny proti lidskosti. Skupiny a) a b) vycházejí z vymezení válečných zločinů ve Statutu Norimberského tribunálu a ve výčtech zakázaných jednání je dále rozšiřují, zohledňujíce přitom později uzavřené mezinárodní úmluvy. Výslovně je tak stíháno např. použití otravných látek a jiných zbraní působících zbytečné utrpení a ničení či úmyslné poškozování náboženských, uměleckých, vědeckých a historických předmětů a staveb. Definice genocidy jakožto jednání s úmyslem zničit, ať už jako celek či část, národní, etnickou, rasovou či náboženskou skupinu, je včetně konkrétních typů jednání naplňujících tento úmysl převzata do Statutu z Úmluvy o zabránění a trestání zločinu genocidia z roku 1948. Zločiny proti lidskosti jsou definovány širěji než v Norimberku – stíhány jsou následující zločiny spáchané v ozbrojeném konfliktu (mezinárodním i vnitřním) a namířené proti civilnímu obyvatelstvu: vražda, vyhlazování, zotročování, deportace, uvěznění, mučení, znásilňování, pronásledování z politických, rasových a náboženských důvodů a jiné nelidské činy.

Obdobně jako v Norimberku i zde Statut obsahuje ustanovení, podle nichž obviněného nevyvíňuje skutečnost, že byl hlavou státu či zastával jiné úřední postavení ani že jednal na rozkaz; jednání na rozkaz však může být polehčující okolností.

Činnost Haagského tribunálu (pro bývalou Jugoslávii) a jisté úspěchy při stíhání válečných zločinců posílily úvahy o zřízení stálého trestního soudu pro stíhání nejzávažnějších zločinů podle mezinárodního práva a připravily půdu k tomuto významnému kroku ve vytváření mezinárodněprávních mechanismů ochrany lidských práv.

Mezinárodní trestní soud. V červenci 1998 byl na konferenci v Římě přijat Statut Mezinárodního trestního soudu. Jedná se o mnohostrannou mezinárodní smlouvu, která vstoupí v platnost poté, co ji ratifikuje 60 států. Vstupem Římského statutu v platnost bude zřízen i Mezinárodní trestní soud se sídlem v Haagu. Na rozdíl od předchozích *ad hoc* tribunálů bude tento soud stálou institucí, trvale vykonávající jurisdikci vůči osobám obviněným z nejzávažnějších zločinů, kterými je dotčeno mezinárodní společenství jako celek. Zabývejme se některými otázkami vyplývajícími ze Statutu – kdo může být stíhán, za jaké činy a jakým způsobem.

Začněme vymezením zločinů spadajících do jurisdikce soudu. Článek 5 Římského statutu vyjmenovává čtyři typy zločinů – a) zločin genocidy, b) zločiny proti lidskosti, c) válečné zločiny a d) zločin agrese. Římský statut zde využívá zkušeností z činnosti Mezinárodního

trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii. Genocida a válečné zločiny jsou definovány obdobně, v návaznosti na Úmluvu o genocidii, Ženevské úmluvy a další mezinárodní smlouvy. U zločinů proti lidskosti jsou některé odchylky – zločin může být spáchán i bez souvislosti s ozbrojeným konfliktem, ale musí být spáchán jako součást široce založeného nebo systematického útoku namířeného proti civilnímu obyvatelstvu, a to na základě nebo na podporu politiky státu či nějaké organizace směřující ke spáchání takového útoku. I výčet zakázaných jednání je oproti Haagskému tribunálu širší – navíc se tu objevují další formy sexuálního násilí (sexuální otroctví, nucená prostituce, nucené těhotenství, sterilizace), nedobrovolné mizení osob a apartheid. Novinkou oproti předchozím *ad hoc* tribunálům je zločin agrese, jeho definici však Statut neobsahuje a doplněna bude až na revizní konferenci sedm let po vstupu Statutu v platnost.

Mezinárodní trestní soud může stíhat pouze za trestné činy spáchané po vstupu Statutu v platnost. Stíhání je možné pouze za podmínky, že Statut ratifikoval nebo aspoň jurisdikci Soudu uznal buď stát, na jehož území byl čin spáchán, nebo stát, jehož občanem je obviněný. Vyšetřování zahajuje Prokurátor Soudu na základě oznámení státu, který je smluvní stranou Statutu, na základě oznámení Rady bezpečnosti OSN, nebo z vlastní iniciativy; v takovém případě však musí získat souhlas tzv. vyšetřovacího senátu.

Zřízení Mezinárodního trestního soudu bude znamenat zásah do suverenity států. Podívejme se na příklad České republiky. Podle vládního návrhu novely Ústavy (Poslanecká sněmovna, III. volební období, tisk 1078; návrh byl vládě vrácen) bude třeba v souvislosti s ratifikací Římského statutu změnit Ústavu a Listinu základních práv a svobod ve třech bodech. Za prvé jde o omezení imunity prezidenta republiky, poslanců, senátorů a soudců Ústavního soudu: za zločiny uvedené v Římském statutu budou moci být stíháni, a to i bez souhlasu příslušné parlamentní komory. Za druhé se jedná o omezení pravomoci prezidenta republiky udílet milosti a amnestie u trestných činů, u nichž je dána pravomoc mezinárodního soudu. Nejdůležitější je změna Listiny: výjimkou z normy, podle které nemůže být občan nucen k opuštění své vlasti, se stává možnost předání občana k trestnímu stíhání mezinárodnímu trestnímu soudu.

ÚVAHA. Mezinárodní trestní soud, stejně jako mezinárodní trestní tribunály obecně, má složitou pozici – ocitá se uprostřed mezi vlastní bezmocností a možnostmi zneužití.

Na rozdíl od suverénního státu totiž nemá mezinárodní tribunál výkonnou moc, která by mu fakticky umožnila stíhat pachatele zločinů; musí tedy spoléhat na dobrou vůli států a na tlak mezinárodního společenství. Je-li však nucen spoléhat na tlak mezinárodního společenství, snadno se může tribunál dostat pod vliv rozhodujících velmocí. Jejich názory na konkrétní zločiny budou upřednostňovány, neboť pouze tlak velmocí může fakticky dostat obviněné do Haagu. V Římském statutu nemá místo obdoba veta stálého člena Rady bezpečnosti, tribunál se tak může stát nástrojem jen některých velmocí. Jak už bylo zmíněno, existence mezinárodního tribunálu v jistém ohledu prolamuje suverenitu státu; státy budou napříště povinny vydávat Mezinárodnímu trestnímu soudu své občany, včetně nejvyšších představitelů státu, kteří stát reprezentují a jeho vůli vyjadřují, a proto se těší vnitrostátní imunitě. Představitelé méně významných států by se tak mohli stávat obětí velmocenských zájmů a záměrů. Činnost tribunálu ve svých důsledcích bude těžko naplňovat zásadu spravedlnosti, podle níž je třeba podobné případy rozhodovat podobně; tribunál bude příliš závislý na tom, kteří obvinění se dostanou do jeho moci, a o tom bude rozhodovat politika a nikoli nestranná spravedlnost.

I takto lze ve stručnosti uvést hlavní námitky proti mezinárodním trestním tribunálům. Co říci proti těmto námitkám? Proti námitce bezmocnosti: Ano, tribunál nemá vlastní výkonnou moc a ani ji mít nemůže. I přes omezené možnosti tribunálu se však významně projevuje jeho potřeba. Hojně a závažně porušování základních norem humanity, jež se děje navzdory řadě mezinárodních úmluv, mezinárodních organizací a pravidel mezinárodního práva, přímo nutí lidstvo hledat další a další nástroje k zamezení těchto zločinů, a to i v případě, že jsou

důvodné pochybnosti o jejich efektivitě. Proti námitce zneužití: Mnoho sil bylo vynaloženo na to, aby definice zločinů, které stíhá Mezinárodní trestní soud, byly precizní. Mezinárodní trestní soud může stíhat pouze opravdu závažné zločiny, jejichž nelidskost a nepřipustnost je naprosto zřejmá. Dokladem snahy nepřipustit zneužitelná kaučuková ustanovení je skutečnost, že formulování definice zločinu agrese bylo prozatím odloženo. Ve Statutu tedy zůstávají jen zločiny jednoznačně a bezesporu trestuhodné. Proti námitce prolomení suverenity státu: Přestože suverenita státu mnohokrát prokázala svoji důležitost, zde se mívá účinkem. Vždyť právě neochota států dodržovat podepsané mezinárodní úmluvy a stíhat mezinárodní zločiny je hlavním důvodem vzniku mezinárodních trestních tribunálů. A že takto mohou být postiženi i legitimní reprezentanti státu a jeho vůle? Tuto námitku vyvrátil už Karl Jaspers v *Otázce viny*: *“...dnes svatozář kolem hlav států zmizela. Jsou to lidé a jsou odpovědní za své činy. ...je úkolem národů kontrolovat své vůdce. Státní akty jsou zároveň osobní akty.”*

Námitky pro i proti existenci mezinárodního trestního tribunálu jsou pádné. V dalším odkazu na dílo Karla Jasperse uvedu zásadní důvod, proč jsem přes všechny námitky zastáncem mezinárodní trestní justice. Jaspers, jak známo, rozlišuje vinu kriminální, politickou, morální a metafyzickou. Jsem přesvědčen, že pravomoc Mezinárodního trestního soudu je stanovena tak precizně, že Soud bude stíhat a trestat jen nepochybnou vinu kriminální. Zločiny proti lidskosti a další zločiny stíhané mezinárodními trestními tribunály jsou evidentním zlem, jemuž není možno nečinně přihlížet. Chceme-li se tedy vyhnout oné vině metafyzické, o níž píše Jaspers, musíme se stále pokoušet těmto zločinům zabránit, a to i v případě, že naše prostředky budou chabé a nedokonalé.

Literatura

- Čepelka,Č.: The International Criminal Courts: A Survey, in: Šturma,P.(ed.): Implementace lidských práv a mezinárodní kontrolní mechanismy, Praha 1999
Jaspers,K.: Otázka viny (Příspěvek k německé otázce), z něm. přeložil J. Navrátil, Praha 1991
Lukášek,L.: Fenomén mezinárodního terorismu ve světle současného mezinárodního práva – dokumenty, Plzeň 2000
Malenovský, Jiří: Mezinárodní právo veřejné. Obecná část
Norimberský proces. Sborník materiálů, Praha 1953
Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, III. volební období, tisk 1078
Potočný,M.; Ondřej,J.: Obecné mezinárodní právo v dokumentech, Praha 2000
Potočný, Miroslav: Mezinárodní právo veřejné. Zvláštní část
Šturma,P.: Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv, Praha 1999

7. ledna 2002